

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پژوهشی در
جایگاه نیایش در قرآن

علی باقری فر

پژوهشی در جایگاه نیایش در قرآن کریم

مؤلف: علی باقری فر (مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی اخوان دسمالچی)

ناشر: مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا

طراح جلد: محمد باهری / صفحه آرا: مجید زندی / لیتوگرافی، چاپ و صحافی: چاپ برهان

نوبت چاپ: اول / شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه / قیمت: ۲۶۰۰۰ تومان

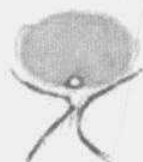
نشانی: ۱: تهران، خیابان شریعتی، خیابان خواجه عبدالله انصاری، خیابان مدائن، کوچه انتاکیه، کوچه علایی

شماره پلاک ۱۴ (جدید)، واحد ۵، تلفن: ۲۲۸۶۶۰۵۹ وب سایت: www.boshraa.ir

نشانی: ۲: قم، خیابان معلم، مجتمع فرهنگی ناشران، طبقه اول، واحد ۱۲۰

مؤسسه فرهنگی دین شناسی بشرا، تلفن: ۹-۳۷۸۴۲۳۴۸-۳۷۸۴۲۳۴۸-۲۵

یزد، میدان درویش قرآن، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی سیداحمد اخوان دسمالچی، تلفن: ۰۳۵-۳۵۲۳۸۲۳۰

مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا

مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا

سرشناسه: باقری فر، علی، ۱۳۳۶

عنوان و نام پدیدآور: پژوهشی در جایگاه نیایش در قرآن کریم، علی باقری فر

مشخصات نشر: تهران: مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا، ۱۳۹۵

مشخصات ظاهری: ۵۳۵ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۰۸-۱۵-۷

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: قرآن - تفسیر موضوعی

موضوع: دعا - جنبه های قرآنی

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹

شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۶۷۰۵۸

فهرست اجمالی

	سر آغاز
۱۷	فصل اول: اهمیت و منزلت نیایش و نیایشگری
۳۳	فصل دوم: گستره نیایش و دعوت به آن از منظر قرآن
۸۹	فصل سوم: دعوتگان به نیایش
۱۰۷	فصل چهارم: پیشگامان
۱۲۱	فصل پنجم: نیایشگران از انعام ترک نیایش
۱۳۳	فصل ششم: بسترها و زمینه‌های نیایش
۱۶۵	فصل هفتم: رابطه نیایشگر و عبودیت
۱۷۹	فصل هشتم: دریچه‌ای به سوی معنی نیایش
۲۱۹	فصل نهم: راه و رسم نیایش (چگونگی و آداب)
۲۸۵	فصل دهم: اوقات نیایش
۳۱۳	فصل یازدهم: توسل در نیایش
۳۴۳	فصل دوازدهم: برکات و تأثیرات نیایش
۳۳۸۱	فصل سیزدهم: تأثیرات ترک نیایش
۳۹۱	فصل چهاردهم: اجابت نیایش
۴۲۱	فصل پانزدهم: گونه‌شناسی نیایش
۴۵۱	فصل شانزدهم: آسیب‌شناسی نیایش
۴۹۸	نمایه آیات
۵۱۵	نمایه روایات
۵۲۰	فهرست تفصیلی
۵۳۳	منابع

یادداشت مؤسسه

ترویج فرهنگ گنجینه سنگ اسلامی، با عنایت به نیازهای زمان و زبان درخور مخاطبان، مهم‌ترین هدف، مؤسسه فرهنگی - تحقیقاتی سیداحمد اخوان دستمالچی است. این مؤسسه به اهتمام بنیادگذار خیراندیش آن در سال ۱۳۷۷ در شهر یزد تأسیس شد و در پائیز ۱۳۸۶ به بهره‌برداری رسید. اکنون - خدا را سپاس - که این نهاد غیرانتفاعی با یک و نیم بار نشسته و با دارا بودن کتابخانه‌ای بالغ بر یکصد هزار جلد کتاب، سرای محققان، تالار علامه امینی و مسجد غدیر، آماده خدمت‌رسانی به آحاد مسلمانی است.

مؤسسه فرهنگی - تحقیقاتی اخوان دستمالچی در سال‌های اخیر با برگزاری مراسم دینی و سخنرانی‌های علمی، ارائه خدمات ویژه کتاب و کتابخوانی، راه‌اندازی پایگاه اینترنتی و برگزاری کلاس‌های ویژه اسلام‌شناسی و گام‌هایی در جهت آرمان‌های بلند خود برداشته و همچنان آرزومند است که گام‌هایی استوارتر بگیرد و تا سرمنزل مقصود، مشتاقان را رهیار باشد.

آنچه اکنون تقدیم می‌شود، یک سلسله از انتشارات این مؤسسه است و دربردارنده مباحثی در موضوعات کلامی و اخلاقی و تاریخی. این کتاب‌ها به

سفارش مؤسسه فراهم آمده و آهنگ آن، آشنایی نسل جوان با معارف اسلامی و آموزه‌های ارزنده آن است.

مخاطب کتاب‌ها، عموم مردمند و نخست کوشیده شده است مطالب آن، ضامن استواری علمی و پرهیز از مباحث اختلافی، آسان‌یاب و با نثر معیار باشد. بدان امید که خوانندگان را به کار آید و بصیرت افزایش دهد؛ بمنّه و کرمه.

مؤسسه فرهنگی - تحقیقاتی اخوان دستمالچی

سر آغاز

انسان برترین آفریده خداوند روی زمین است که به افتخار دریافت مدال «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ»^۱ مفتخر شده است. او در سیر صعودی تا «قَابِ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى» و در سیر نزولی تا «أَسْفَلَ السَّافِلِينَ»^۲ در حرکت است.

خداوند عزیز با ارسال پیامبران او را به رشد، تعالی و تقرب به خویشتن فراخوانده و هشدار داده است که تنها راه سعادت و رستگاری انسان پیوند ناگسستنی با «الْقَوْلِ الْحَقِّ»^۳ است. توصیه کرده است که از همه چیز و همه جا به سوی خدا بگریزید «فَرُّوا إِلَى اللَّهِ»^۴ چرا که او بهترین یار تنهاییان و برترین پناه گریختگان است.^۵

شیطان دشمن سرسخت انسان سوگند خورده است با شگردهای گوناگون و رنگارنگ و هم‌سو با نیاز و احساسات شخصیت افراد، بکوشد تا آدمی را از مسیر هدایت منحرف سازد. علاوه بر این، یابان سلطان نیز برای تحقق آمال خود آشکارا در برابر دعوت پیامبران مقاومت کرده و مانع راه سعادت انسان می‌شوند.

پس انسان پیوسته در میدان کارزاری سخت و پیچیده قرار دارد. و دو میدان مبارزه به روی او گشوده است. مبارزه آشکار در میدان نبرد با دشمن روانی و مبارزه درونی و نهانی با شیطان و نفس اماره. این نبرد دوم است که در کلام

۱. مؤمنون: آیه ۱۴

۲. تین: آیه ۵

۳. ذاریات: آیه ۵۰

۴. یا خَيْرَ مَنْ خَلَا بِهِ وَجِدْهُ وَ يَا أَغْطِفَ مَنْ أَوَى إِلَيْهِ طَرِيداً: ای بهترین کسی که بی‌کسان در خلوت عنایت راه یافتند و مهربان‌تر شخصی که گریختگان بسویت پناه گرفتند. (مناجات‌الموسلین)

رسول الله (ص)، جهاد اکبر خوانده شده و بسیار سخت و پرهزینه است. البته شیطان اعتراف کرده است که از پسِ بندگان مخلص خداوند برنمی آید و در منازعه با آنان پیشاپیش به شکست تن داده است.^۱ یکی از سلاح های مبارزه در این میدان، دعا و نیایش است.

□

راز و نیاز با آفریدگار هستی و پیوند مستمر با او برای طی مسیر کمال و تقرب به - یگانه عظیم انسانی را نیایش، مناجات و دعا گویند. پیامبر اسلام ص لفرمود: «افْرَعُوا إِلَى اللَّهِ فِي حَوَائِجِكُمْ وَالْجُنُودِ إِلَيْهِ فِي مُلِمَّاتِكُمْ وَ تَضَرَّعُوا إِلَيْهِ وَادْعُوهُ فَإِنَّ الدُّعَاءَ مَعُ الْعِبَادَةِ»^۲: نیازها و خواسته های خود را با خدا ناله کنید. در دشواری ها در کنار او پناه بگیرید و فقط او را بخوانید زیرا دعا مغز عباد است.

حضرت امام خمینی ص ا م فرماید: «چنانچه ابدان را غذایی است جسمانی که بدان تغذی کنند و باید آن غذا مناسب حال و موافق نشئه آنها باشد تا بدان تربیت جسمانی و نمو نباتی دست دهد، همین طور قلوب و ارواح را غذایی است که هر یک به فراخور حال و مناسب نشئه آنها باید باشد که بدان تربیت شوند و تغذیه نمایند و نمو معنوی و ترقی باطنی حاصل آید و غذای مناسب با نشئه ا م ا ح، معارف الهیه از مبدأ مبادی تا منتهی النهایه نظام هستی است.»^۳

همچنین، رسول خدا ص لفرمود: «ثَلَاثٌ لَا يَضُرُّ مَعَهُنَّ شَيْءٌ الدَّمَاءُ يَدُ الْكَرْبِ وَالِاسْتِغْفَارُ عِنْدَ الذَّنْبِ وَالشُّكْرُ عِنْدَ النِّعْمَةِ»^۴: وجود سه چیز موجب آن است که هیچ چیز دیگری به انسان زیان نرساند: دعا هنگام گرفتاری، طلب مغفرت

۱. قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ گفت: «پروردگارا! چون مرا گمراه ساختی. من زینعت های مادی را در زمین در نظر آنها زینت می دهم، و همگی را گمراه خواهم ساخت، مگر بندگان مخلص را.»

۲. مستدرک: ۱۷۴/۵

۳. خمینی، روح الله، پرواز در ملکوت، تهران، نهضت زنان، ۱۳۵۹، ج ۱، ص ۶۴

هنگام گناه و شکرگزاری هنگام نعمت.

برخلاف تصور عامیانه، دعا فقط خواستن نیست؛ بلکه اساسی‌ترین عنصر آن، خواندن همراه با طلب آگاهی، بینش و لذت و عشق است.

«آنچه نیایشگر را سرمست و چابک می‌کند، رخصت گفت‌وگو با معشوق و پیوند بی‌نهایت کوچک با بی‌نهایت بزرگ است. صفرهای بی‌ارزشی که هر چه بیشتر باشند، بی‌معناتر و بی‌ارزش‌تر می‌شوند، ولی اگر «یک» در جلو آنان قرار گیرد، افزوده‌شدن هر یک صفر، ده، صد، هزار و بی‌نهایت برابر بر ارزش جمع می‌فزاید.»^۱

مهم‌ترین عنصر دعا، شناخت آفریدگار هستی و صفات جلال و جمال او و اظهار تعلق و وابستگی به او و اظهار درد و فغان از فراق و جدایی اوست. با نگاهی به دعاها می‌توان به‌ویژه صحیفه سجادیه، جلوه‌ای از این عشق‌بازی عارفانه، جان‌انسان را به رحمت حق می‌آورد.

هر دل سوزان هزاران راه دارد سوی تو

این همه راه را تو ایان، ندانم کیستی

لحظه ارتباط با حق تعالی از نفعاتی است که بارقه آن به‌ندرت در زندگی انسان پرتو می‌افکند و انسان باید به جد آن را دریابد و حرمت آن را بشناسد.

پیامبر عزیز فرمود: «إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفْعًا لَا تَعْرِضُوا لَهَا»^۲

گفت پیغمبر که نعمت‌های حق اندرین ایام می‌آرد سبق

گوش‌هش دارید این اوقات را در بایید این چنین نفعات را

نفعه‌ای آمد شما را دید و رفت هر که را می‌خواست، بدان بشمار رفت

نفعه دیگر رسید آگاه باش تا از این هم وانمانی خواهه تاش^۳

امام سجاده (ع) می‌فرماید: «إِلَهِي مَنْ ذَا الَّذِي ذَاقَ حَلَاوَةَ مَحَبَّتِكَ فَرَامَ مِنْكَ بَدَلًا وَمَنْ ذَا الَّذِي أُنْسَ بِقُرْبِكَ فَابْتَغَى عَنْكَ حَوْلًا»^۴: خدایا! کسی که شیرینی محبت

۱. نک: یک یک جلوش تا بی‌نهایت صفر، شریعتی، علی

۲. بحار: ۲۲۸/۶۱

۳. مثنوی: ۸۸/۱

۴. مفاتیح‌الجنان: ۱۲۴ مناجات‌المحبین

تو را بپشد، چگونه ممکن است چیزی را جایگزین آن کند؟ و کسی که با تقرب به تو انس یافته است، چگونه ممکن است دل به دیگری ببندد. نیز می‌فرماید: «كَيْفَ أَرْجُو غَيْرَكَ وَالْغَيْرُ كُلُّهُ بِيدِكَ وَ كَيْفَ أُوْمَلُّ سِوَاكَ وَالْخَلْقُ وَالْأُمَرَاءُ لَكَ»؛ چگونه به غیر تو امید داشته باشم در صورتی که هر خیر و نیکویی به دست توست و چگونه آرزومند جز تو باشم درحالی که آفرینش و حاکم بر خلق مخصوص توست.

نص دیگری دعا، شناخت خویشتن است که مبدا در اثر جهالت گوهر وجود ارزشمند انسانی خویش را به ثمن بخش بفروشیم و دچار خسروانی جبران‌ناپذیر در دنیا و آخرت شویم. در دعا می‌آموزیم که ارزش انسان در همراهی با محراب الهی و ایده‌های دیگر خداوند است. آنان همه در حال ستایش و عبودیت حضرت حق بوده و لحظه‌ای از ذکر و یاد او غفلت نمی‌ورزند، پس سزاوار نیست که از بان ان مدار فضیلت خارج شده به انزوای حرمان معنویت درافتد.

قسمت زیادی از دعاها، تحریک نفس، اطمینان خاطر، تلقین، تقویت روحیه و آموزش‌های لطیف اخلاقی و عرفانی است. خویشتن‌شناسی برای آنکه دچار نفاق، شک، دیو‌گویی، حسادت و... هزاران آفت خانمان‌برانداز دیگر نشویم و خود را برای آنکه در برابر تمایلات نفسانی با قوت و قدرت بایستیم و بدون ضعف و پستی و با قاطعیت جواب نه بدهیم.

دعا برای آن است که مسئولیت‌های فردی و اجتماعی خود را بشناسیم و وظایف خویش را نسبت به پدر و مادر، فرزندان، خویشاوندان، افراد جامعه، حکومت و... آگاهانه و با دقت و قوت انجام دهیم و نام و نان، ما را به خود مشغول ندارد. از خود بگذریم ولی حق را زیر پا نگذاریم.

دعا برای تقاضای سعادت و عدالت برای جامعه، دوری از پستی و ذلت و احتیاج و ستم‌پذیری و نجات از انحطاط و...

امام سجاده (ع) می‌فرماید: «إِلَهِي كَسْرِي لَا يَجْبِرُهُ إِلَّا لَطْفُكَ وَحَنَانُكَ وَفَقْرِي لَا يَغْنِيهِ إِلَّا عَطْفُكَ وَإِحْسَانُكَ»^۱: ای خدا! شکستگی و نقصان مرا چیزی جز لطف و عطایت تدارک نمی‌کند و فقر و بینوایی‌ام را به جز عطوفت و احسانت بدل به غنا نمی‌سازد.

عرفا گفته‌اند: «اگر روح انسان تکامل یابد و عروج کند، به جایی می‌رسد که می‌تواند به اذن خداوند در عالم تصرف کند و عناصر آن را مطابق خواست و نیاز خود فراهم کند»^۲.

دکتر سربانی گفته است: «کسانی که معنی دوست داشتن، عشق، ایثار و خلوص را بفهمند، خدا را به آسانی استشمام بوی گل احساس می‌کنند»^۳. همچنین گفته است: «درجه کمال هر انسان به میزان کمبودهایی است که در خود احساس می‌کند. هر س به میزانی انسان‌تر است که نیازهای کامل‌تر و متعالی‌تر دارد. انسان‌های بزرگ نیازهای بزرگ دارند و این است معنای دقیق آنان که غنی‌ترند محتاج‌نند»^۴.

عنصر دیگر دعا، شناخت نظام قانونمند هستی است که هر موجودی در جایگاه ویژه خود به تلاش و طاعت متعول است و اگر به اندازه سرسوزنی از جایگاه خود خارج شود، نظام هستی دچار اختلال و دستخوش آسیب و نابودی خواهد شد.

اندکی از خواسته‌های انسان متعالی مربوط به گشایش روزی، شفای بیمار، ادای قرض، برکت در زراعت و کسب و کار و... است، آن هم با توجه به نظام دقیق حاکم بر عالم که حتی نسبت به پیامبران نیز استثنابردار است. پیامبر اسلام (ص) تمام مقدمات هر کاری را فراهم می‌کرد و به جزئی‌ترین امور و قواعد توجه داشت و آنگاه دعا می‌کرد و چیزی را از خدا طلب می‌نمود. دعا کمک می‌کند تا رازهای عظیم خلقت را بشناسیم و از انرژی عالم در

۱. مناجات‌المفتقرین

۲. نیایش‌نامه، ۹۵/۵

۳. نک: نیایش‌نامه، ۲۲۳/۵

۴. نک: همان، ص ۲۲۴

مسیر زندگی سالم، استفاده بهینه کنیم. با نیروهای غیبی عالم، با مقام فرشتگان مقرب و ملکوتیان آشنا شویم و با ایجاد ارتباط روحی با آنان، از تنگنای بینش و بصیرت رها شویم.

با توجه به این نکات، قسمت اعظم متون دعایی ما، دستگیری از انسان برای استقامت در صراط مستقیم هدایت و اتصال به منبع قدرت و کمال و پرهیز از سقوط در بی‌راهه‌های گمراهی و گناه است.

این دعا شخصیت انسان را توسعه می‌دهد و لذات و توفیقاتی را در عالم درین او فراهم می‌کند.

امام سجّاد (ع) می‌فرماید: «إِلَهِي مَا أَلَذَّ خَوَاطِرَ الْإِلَهَامِ بِذِكْرِكَ عَلَى الْقُلُوبِ وَ مَا أَحْلَى الْمَسِيرَ إِلَيْكَ بِأَوْهَامِ فِي مَسَالِكِ الْغُيُوبِ وَ مَا أَطْيَبَ طَعْمَ حُبِّكَ وَ مَا أَغْذَبَ شَرِبَ قُرْبِكَ». ای خدای من چقدر لذت‌بخش است یاد تو که به الهام‌خاطر کند بر دل‌ها و چه آسان‌ترین است سیرکردن فکر و اندیشه‌ها به سوی تو در پرده‌های غیب. چقدر طعم محبت خوش و شربت قرب تو گواراست.

به حلاوت بخورم زهر که باها باقی است

به ارادت بکشم درد که درمان هم ندارد

ورود به بهار مستان نیایش و دعا، گاهی به بی‌خردی منجر می‌شود؛ را به همراه دارد. ابوبکر شبلی در جواب قومی که وی را دیوانه می‌خواند، گفت: «من از نظر شما دیوانه‌ام و شما از نظر من هشیار. جنون من از شدت محبت است و صحت شما از غایت غفلت. پس خداوند اندر دیوانگی من زیادت کند تا بر قربم زیادت شود و در هشیاری شما زیادت کند تا بر بُعدتان بیفزاید.»

پناه‌گرفتن در سنگر محبت خداوند^۱ و حضور در اردوگاه «رشد» و «تقرب» او، در مشارکت با خدا و فرشتگان او، در صلوات بر پیامبر عظیم‌الشان اسلام

۱. مناجات‌العارفین

۲. «وَيَقُولُ لَقَدْ خَوَّلْتُهَا وَلَقَدْ خَالَطَهُمْ أَمْرٌ عَظِيمٌ»: مردم می‌گویند اینها دیوانه شده‌اند، درحالی که امری مهم آنان

را به‌خود مشغول کرده است. نهج‌البلاغه: ج ۱، ص ۴۷۵

تجلی یافته است.^۱ زیرا پیامبر اعظم خود عالی‌ترین مراحل رشد را پیموده و به آن کانون والای تقرب دست یافته است.^۲ از این رو، توصیه شده است که دعای خود را با ذکر صلوات که دعایی مستجاب است، آغاز کرده و با همان ذکر به پایان بریم تا از شمیم معطر آن در مسیر تقرب، رو به جلو نهاده و رشد کنیم.^۳

□

دربار «قرآن و دعا» آثار چندی نگارش یافته است که هر کدام برای مخاطبان خاص مفید و قابل استفاده‌اند. اما این دریای کران ناپیدا همیشه گوهرهای گرانیهایی را در دسرون خود نهان دارد که غواصانی گوهرشناس را می‌طلبد تا با ورود به ژرفای آن کوهری فراچنگ آورند و از این خوان پایان‌ناپذیر مانده‌ای فراهم سازند و طالبان معرف ناب قرآنی را بدان متنعم و شادمان گردانند. اینجانب سال‌ها پیش حاصل بخشی از تأملات خود را پیرامون «قرآن و نیایش» تحت عنوان «پژوهشی در بیایش‌های قرآن» به دست چاپ سپردم^۴ و در ادامه آن تلاش ناچیز، موضوع «حجگاه بیایش در قرآن»، را مورد واکاوی قرار دادم که هم اینک نتیجه آن را در شانزده فصل به اختصار و فهرست‌وار به عنوان دفتر دوم از سلسله کتاب‌های «قرآن و نیایش» در معرض دید علاقمندان قرار می‌دهم.

شاخصه این اثر، تکیه بر آیات مرتبط با موضوع نیایش در قرآن است که در ساختاری نسبتاً بدیع عرضه شده تا مشتاقان را به سیاحتی نوین در وادی عشق و نردبازی با رب العالمین سوق دهد و نغمه‌های خوش‌الحانی از واهان گرم گفت‌وگوی پیامبران و اولیای الهی را با پروردگار جهانیان ارزانی‌شان دارد.

۱. إِنَّ اللَّهَ وَ مَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

۲. وَ هُوَ بِالْأَفْئِ الْاَعْلَى • ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى • فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى. (نجم/ آیات ۷-۹)

۳. جناب آقای دکتر علی اکبر شایسته‌نژاد عضو هیأت علمی دانشگاه شهید رجایی، پس از بازنگری در کتاب این متن را بر آن افزودند که به پاس قدردانی از ایشان، در سرآغاز کتاب آورده شد.

۴. این اثر با نام «پژوهشی در نیایش‌های قرآن» در سال ۱۳۸۶ توسط سازمان انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسید و هم اکنون چاپ سوم آن در بازار کتاب حضور دارد.

امید است این نوشته ناچیز بر معرفت قرآنی‌مان بیفزاید و روزنه‌ی جدیدی از آهنگ ملکوتی و زیبای مناجات و راز و نیاز با معبود بی‌نیاز را به روی خوانندگان بگشاید و برای ساعاتی، اگرچه اندک، آنان را از لذت وصف‌ناپذیر انس با محبوب متلذذ گرداند.

□

نصل‌های مختلف این اثر ابتدا در میان جمعی از علاقمندان قرآن و نیایش به بحث گذاشته شد و پس از پیاده‌سازی از نوار، توسط یکی از فضلالی حوزه علمیه قم، انویسی شد. متن مزبور سال‌ها در انتظار بازنگری از سوی حقیر بود که فرصتی دست نمی‌داد تا اینکه دوست ارجمند و پرحوصله‌ام جناب آقای علی اکبر شایسته‌نژاد مسئولیت بازنگری در آن را بر عهده گرفتند. حاصل زحمات ایشان، ارائه‌ی کتاب در ساختاری جدید بود که به رغم نوآوری و جذابیت، قادر به تأمین همه‌ی اهداف اثر نبود از این رو دگربار با حفظ چارچوب اولیه‌ی کتاب، آن را بازنگری کردم و هم‌اینک حاصل این تلاش در اختیار خوانندگان عزیز قرار می‌گیرد.

در خاتمه، بر خود لازم می‌دانم مراتب سپاس و قدردانی خویش را از همه‌ی عزیزانی که در به ثمر نشاندن این اثر تلاش کردند، به ویژه از فضلالی محترم حوزه و دانشگاه آقایان ابوالفضل هدایتی و علی اکبر شایسته‌نژاد که فروتنانه به بازنویسی و بازنگری اثر پرداختند و از همکاران عزیزه در مؤسسه بشرا که زحمت تایپ، نمونه‌خوانی، ویرایش ادبی، صفحه‌آرایی و آماده‌سازی کتاب را برای چاپ متحمل شدند، اعلام دارم. سلامت و توفیق روزافزون ایشان را در عرصه‌ی خدمت معنوی و ماندگار از بارگاه احدیت آرزو مندم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

علی باقری‌فر

مؤسسه فرهنگی دین پژوهی بشرا